

УДК 316.662055.2(497.11)''1941
/1945''(049.3)

DOI: [https://doi.org/10.22182/
pr.7112022.14](https://doi.org/10.22182/pr.7112022.14)

Приказ

Дубравка Стајић

*Виши научни сарадник на
Институту за политичке
студије у пензији*

ЉУБИНКА ШКОДРИЋ: ЖЕНА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941 – 1944.

Љубинка Шкодрић

**ЖЕНА У
ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ
1941–1944.**

Шкодрић, Љубинка. 2020. *Жена у окупираној Србији 1941 – 1944*. Београд: Институт за савремену историју и Архипелаг, библиотека „Време и прича“, 593 стр.

Историографија у Србији у 21. веку развија се у неколико праваца : 1) значајан број радова бави се равногорским покретом, те рехабилитацијом историјске улоге Драгослава Драже Михаиловића и Милана Недића; 2) многи млади истраживачи који не памте период социјализма и југословенске државе, критички преиспитују период од 1945. до 1990. године, са различитим резултатима и новим идеолошким предрасудама; 3) у научној јавности присутне су и уважене истраживачице које одређене друштвене феномене посматрају са становишта статуса жене/жена као рода.

Управо овој методолошкој оријентацији припада обимна монографија Љубинке Шкодрић „Жена у окупираној Србији 1941 – 1944“ , у суиздаваштву Института за савремену историју и издавачког предузећа „Архипелаг“. Ауторка је посебну пажњу посветила занемареним и раније идеолошки забрањеним друштвеним групама, а то су цивилно становништво за време рата у Србији и равногорски покрет са становништва статуса жена.

Коришћена је обимна архивска грађа, посебно фондови колаборационистичке владе Милана Недића, као и већ постојећих секундарних извора (књиге, чланци). Странац често тачније и истинитије разуме

менталитет једног народа, па су у књизи драгоцени цитати из текстова Енглескиње Лујзе Рајнер, која је рат провела у Србији.

Монографија је подељена на проблемска поглавља чији наслов јасно одређује предмет истраживања: Предговор (стр. 7 – 23), „Положај жене до Другог светског рата“ (стр.23 – 56), I „Жена и нацизам“ (стр.57 – 170), II „Друштвени положај жена под окупацијом“ (стр. 171 – 304), III „Жена и равногорски покрет“ (стр.305 – 378), IV „Жена и народноослободилачки покрет“ (стр.379 – 501), V „Епилог“ (стр.503 – 530), Закључак (стр. 531 – 555). На крају монографије је веома обиман *списак извора и литературе и регистар личних имена* (стр. 585 – 592).

Ауторка у уводу студије истиче да је у историјски познатим друштвима (са писмом), жена била у подређеном положају, што је директно утицало и на историјску грађу – она је мање детаљна, многа питања и периоди су недовољно обрађени, постоје велике празнине о статусу жена у свим епохама, до 20. века. Методолошки приступ ауторке заснива се на дуалитету *конзервативно – модернизацијско*, као један од водећих присупа у студијама рода. Тиме су и одређени *проблеми и ставови* ауторке према жени у друштву. Разматрајући положај

жене пре Другог светског рата, ауторка је истакла да је он био условљен битним чиниоцима: применом (од 1844 – 1944) *Српског грађанског законика и обичајног права*, нарочито на селу. Истакла је подређеност жене у области имовинског, брачног и родитељског права, њену подређеност оцу и мужу у свим битним питањима: склапање брака, располагање имовином дискриминаторан положај у наслеђивању имовине родитеља у односу на браћу, губитак старатељства над малолетном децом у корист мужа у случају развода брака. У Краљевини Југославији на снази је било шест (6) правних система, при чему је положај жена био изразито неједнак – највећа дискриминација постојала је у Македонији, на Косову и Метохији и у свим областима где је примењивано шеријатско право.

Ауторка истиче неколико кључних питања којима ће валоризовати положај жене: рад у домаћинству (у селу и на имању), однос у браку и према деци. Истиче се да су институције система, као и традиционалистичко удружење Коло српских сестара, осуђивали трендове модернизације – облачење жена по угледу на моду у Европи, запошљавање – од радница до уметница, што је била претња улози домаћице,

супруге и мајке. Ово „свето тројство“ разматра се доследно у монографији.

Модернизација се исказивала у саветима женама у новом часопису „Жена и свет“, док су младе чланице Комунистичке партије носиле кратку косу.

Отварање теме *жене у рату* започиње у првом поглављу књиге, где је описан живот и статус жена у Трећем рајху, до 1939. године, и истовремено је поставила вредносне репере за оцену статуса жене. Званично законодавство и управни акти Рајха ограничавали су запошљавање жена, упућујући их на „кухињу, колевку и Цркву“, али немали број Немаца активно је учествовао у националистичком покрету, тако да их је до 1938. у женској организацији НСДАП било преко 3 милиона, а приближно толико и младих девојака од 10 до 21 године у Хитлерјугенду. Иако су се јавно представљале као пожртвоване мајке (чак и са 15-ро деце), нису се устручавале да поткажу Јевреје, суседе који су критиковали власт, све до улоге надзорница у женским концентрационим логорима. Немеце нису учествовале у војним јединицама, мада су због одласка мушкараца на фронт од 1942. биле принудно мобилисане на рад у индустрију, укључујући и војну индустрију.

Расно непожељне жене најпре су протериване из Рајха, тако су 1933. и 1934. Јеврејке и Ромкиње протериване, њих око 150.000. Јевреји су се насељавали у Палестину, што ће утицати на будуће политичко-војно-дипломатско решење настанка државе Израел. После 1938. трудне Јеврејке депортоване су у логоре за уништење, где су убијане, као и оне које су имале малу децу. Насупрот томе, национало исправне Немеце уживале су повластице – кредит за стан и аутомобил за младе брачне парове, углед, а често и друштвена промоција путем пљачке јеврејске имовине и имовине оних Немаца, који су били противници нацизма и емигрирали.

Треба рећи да је рат за цивилно становништво представљао уједначено искуство: окупација Француске и других западних и скандинавских земаља била је блажа у односу на суров режим окупације земаља Источне Европе и Балкана. Срби, који су својим победама у Првом светском рату понизили Аустроугарску и Немачку, означени су као посебно опасни непријатељи. У време окупације, тест за статус жена било је најосетљивије питање – интимни односи домаћих девојака и жена са немачким војницима. И ту је став појединачних друштава био различит: у Норвешкој

девојке су се слободно јавно појављивале са немачким војницима, и из тих веза рођено је више хиљада ванбрачне деце. На континенту је морални став друштва био знатно оштрији: Францускиње које су виђане са немачким војницима сматране су за издајнице националне части, а санкција коју су примењивали мушкарци била је шишање косе. Иста мера примењивана је у Белгији и у окупираној Србији. Ради поређења, жене у Рајху много оштрије су кажњаване за преступе од мушкараца, јер је требало да буду узор, „мајке нације“: За скитњу, алкохолизам, недолучно понашање под дејством алкохола, слате су у затворе и концентрационе логоре. У случајевима поремећених брачних односа, мужеви су често користили могућност да тужбом за занемаривање деце остваре одузимање родитељског права жени, а то је доводило и до губитка станарског права.

У монографији Љубинке Шкодрић први пут у српској историографији разматра се статус цивилног становништва у току Другог светског рата, нарочито у Београду, али и у другим градовима и на селу. Са аспекта женског искуства, окупација је била још тежа: мушкарци су после кратког и поразног априлског рата, одведени у заробљеништво, а њихове обавезе у породици

и на сеоском имању пале су на жене. Ауторка истиче да је основни правно – политички оквир положаја жене, садржан у актима колоборационистичке владе Милана Недића. Та влада је имала *конзервативан и дискриминаторски однос* према женама. Већ у лето 1941. године донете су уредбе којима се ограничава рад жена: чиновнице са непотпуном средњом стручном спремом, удате чиновнице чији су мужеви били запослени, отпуштене су. Јасно је дефинисана идеологија о „новој жени“ – то су партијархалне жене „недотеране и ненашминкане“, које су стуб породице, а њихово образовање требало је да буде инструмент васпитања национално свесне деце, посебно синова. Женска штампа под окупацијом препоручивала је женама да се ослободе илузије о еманципацији, као средству „јудео-комунистичке завере“, која одваја жену од породице и води ка уништењу породице. У реалном животу, жене су морале да набављају храну, дошло је до трансфера богатства из града у село, а животне намирнице су у црноберзијанском режиму биле екстремно скупе. Ауторка даје пример карикатуралне слике сељанке огрнуте крзном сребрне лисице, којим јој је госпођа из Београда платила цак брашна.

Школовање ученица је редуковано у односу на

предратни период, углавном због недостатка одеће и обуће, као и неухраћености. Министарство просвете је донело законске акте о оснивању гимназија у Србији, при чему и у Београду, Зајечару, Чачку и другим градовима је било много више мушких него женских гимназија, а такође је прописано да наставнице не могу да воде мушка одељења у вишим разредима гимназије „због недостатка ауторитета“.

Ако је ратна стварност довела до великог пада морала становништва, ванбрачних веза и ванбрачне деце, објективно се може проценити да су штампа и јавно мњење неосновано нападали просветне раднице да су „лење, нерадне и шире неморал међу ученицима“. Основан је и специјални завод за преваспитање омладине у Смедеревској Паланци, активан у току све три године окупације, у борби против ширења комунизма међу ученицима. Године 1943. Министарство просвете је донело пропис да ученице морају да носе уплетену косу – кике, и то не само у школи већ целе године, као доказ скромности.

Што се тиче морала, контрола власти и јавног мњења била је усмерена према свим слојевима и узрастима жена, нарочито према младим и лепим супругама чији су мужеви били у заробљеништву.

Док се један слој жена нагло обогатио, друге су свој рад плаћале најтежим страдањима, услед политичких и идеолошких подела у грађанском рату подељеној Србији. Жене су страдале на више начина, што ауторка најопширније образлаже у поглављу III „Жена и народноослободилачки покрет“ (стр.379 – 502): биле су таоци због очева, мужева, браће и синова одбеглих у покрете отпора, боравећи у логорима у нељудским условима. Као ухваћене партизанке и комунисткиње, тучене су и мучене, претворене у инвалиде и пре него што су стрељане, поједине су се породиле у затворским болницама, а потом стрељане (мајка Желимира Жилника у логору у Нишу), равногорци су нападали у села и силовали девојке и жене. Суочена са смањењем мираза чија је вредност стално опадала, притиском породице и сталном претњом од војски које су пролазиле кроз села, девојке из тих средина су се брзо одлучивале на брак, без бољег упознавања будућег супруга. Београђани су из материјалних разлога давали огласе о удаји/ женидби. Колаборационистичка власт је то позитивно оценила, као прилог наталитету и доказ националне свести. Укорењени презир друштва према нежењеним и неудатим лицима

наставио се и у време окупације, па се један срески начелник жалио да му је учитељ „момак од 40 година“.

Жене су, упркос свим притисцима, послушавале политичке поруке упућене њима. Партизански покрет је нудио стицање права гласа, али и побољшање статуса жена у брачним и породичним односима. С друге стране, равногорски покрет је од почетка истицао свој маскулيني карактер, није донео никакав конститутивни програм у коме би се одредио према женама, али их је на различите начине користио и манипулисао њима: неколико жена је са оружјем учествовало у борбама равногорских јединица и погинуле су. Далеко већи значај имале су жене – сараднице, које су достављале податке интересантне за покрет, а неколико њих се озбиљно бавило шпијунажом. Услов је било знање дактилографије, одређеног страног језика, а затим су пролазиле обуку. Уз неколико других биографија, ауторка је посебну пажњу посветила личности Вере Пешић, младој, лепој и врло спретној особи, за коју постоје индиције да је обавештајно радила за чак три групације – равногорски покрет, немачку и енглеску обавештајну службу. Присуствовала је саслушањима, претресима станова и толико утицала на

одлуке среског начелника у Нишу, да је изазвала гнев народа. Стрелјана је, заједно са мајком, у пролеће 1943. године. Тим поводом реаговао је и пуковник Дража Михаиловић, који је сматрао „да није требало да буде стрелјана, јер је много знала“. Равногорски покрет је начелно заступао вредности патријархалне породице и жену као „домаћицу, супругу и мајку“, али у пракси су боравили у сеоским домаћинствима, где су наследили на жене, имали посебне захтеве у погледу исхране и изазивали сукобе. Неколицина се истакла у разним местима Србије на свадбама, када су „ради већег веселја“ бацали чак и бомбе. Чланови равногорског покрета посредовали су у породичним сукобима, иако нису увек успевали да буду коректни помирељци.

Њима је више одговарало да пишу прогласе у којима су захтевали послушност жена и приврженост народу. По сопственим критеријумима кажњавали су жене, од шишања косе до силовања и убијања ухваћених партизанки. Често су имали више љубавница у различитим местима. Били су посебно незадовољни понашањем чланица Кола српских сестара, које су прихватиле избеглице из Шпанског грађанског рата, а нису се ангажовале да негују

рањене равногорце. За млађе генерације читалаца биће интересантне не само чињенице о равногорском покрету, већ и о женским удружењима која су постојала дуго пре рата, а која су укинута у новој Југославији 1945. године. Ауторка је зналачки обрадила архивску грађу о овим удружењима, неједнаку по вредности и степену сачуваности.

Жене су страдале и у бомбардовањима српских градова, која су трајала од пролећа до јесени 1944. године. Поред Београда посебно је страдао Лесковац, при чему су гађани цивилни циљеви, а мање немачки војни објекти. Ауторка не помиње да су приликом бомбардовања већих стамбених зграда коришћене бомбе нове генерације, конструисане тако да пробију спратове, а експлодирају тек у подруму – склоништу, чиме је изазван максимални број мртвих и рањених.

На самом крају окупације у логору на Бањици догодило се драматично финале – 34 жене осуђене на смрт ујутро 11. септембра 1944. напале су стражаре одређене да их спроведу на стрељање, и успеле су да отму неколико пушака и убију неколико стражара, да би потом све биле убијене. Ово је био акт очајања измучених жена, које нису имале шта да изгубе, јер им је смрт била извесна.

Београд је дочекао ослобођење, како каже ауторка, са много удовица, много остареле деце и много инвалида. Али и поред свих недаћа, еманципација жена није се могла зауставити. Љубинка Шкодрић закључује своју монографију критичким ставом, који отвара питања за даља истраживања: „Упркос признавања права женама, њихова политичка права попримила су облик симболичне заступљености. Мада је истицано да су жене избориле једнакост и права, стварна једнакост у послератном свету није им дата, а патријархални утицај је, иако преобликован, однео превагу над еманципацијом. Патријархални односи и норме показали су се истрајнијим од политичких идеја, а практична примена проглашене једнакости полова показала се знатно сложенијом.

Еманципација жена је представљала опште прихваћено начело комунистичке идеологије од којег није било могуће одступити. Услед тога присуство жена у послератним органима власти није било у толикој мери последица еманципације колико политика партије и државе које су тежиле да жене буду заступљене. Упркос томе, ове околности не могу засенити чињеницу да су после Другог светског рата жене у Србији први пут у историји постале равноправне чланице друштва. Женско питање

је покренуто и променило садржину. Упркос социјално недовршеној еманципацији, жене су неповратно искорачиле на политичку сцену“ (стр.556).

Књига Љубинке Шкодрић осветила је занемарене и заборављене друштвене групе из наше прошлости. Она доприноси образовању младих генерација. Не заборавимо да је после 1945. у градовима, у Београду посебно, дошло до велике мешавине становништва, којом су потиснута искуства и улога старих Београђана. Ова књига их је поново извела на историјску сцену.*

---

* Овај рад је примљен 24. јануара 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2022. године.